

УДК: 86.01.3

Чихурський А.С.

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

У статті висвітлюються окремі питання впливу естетичного виховання на повноцінний розвиток дитячої особистості.

The separate questions of influencing of aesthetically education on accomplished forming of child's personality are lighted in the article.

У сучасних дошкільних установах, школах, професійно-технічних училищах і середніх спеціальних учбових закладах естетичне виховання є частиною навчально-виховного процесу.

Всі програми, по яких в даний час здійснюється виховна діяльність в навчальних закладах, велику роль відводять естетичному розвитку вихованців. В процесі занять, під час екскурсій, підготовки і проведення свят враховується естетичний компонент виховного процесу, формується у дітей художні відчуття і смак.

Важливу роль в естетичному вихованні дітей в школі виконує література, а також естетичне виховання проводиться на уроках образотворчого мистецтва (1-й - 7-й класи), співу і музики (1-й -7-й класи), у позаурочний час. Поглибленому вивченню художньої літератури і мистецтва сприяють факультативні курси. Велику роль для розвитку творчих здібностей в галузі літератури, музики, співу, хореографії, театру, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, відіграють дитячі позашкільні установи. Проблема естетичного виховання дітей та підлітків посідає чи не перше місце у концепції розвитку та формування особистості й активно вдосконалюється науково-дослідними педагогічними інститутами.

Формування естетичної культури – це процес цілеспрямованого розвитку здібностей повноцінного сприймання і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та повсякденній діяльності. Він передбачає вироблення системи художніх уявлень, поглядів і переконань, виховання естетичної чуйності і смаку. Одночасно з цим у школярів виховується прагнення і уміння вносити

елементи прекрасного у всі сторони буття, боротися проти всього потворного, „низького”, а також готовність до посильного прояву себе у мистецтві.

Особливу роль у виховному процесі має обґрунтований Б.Т.Ліхачевим принцип естетизації дитячого життя: формування у вихованців естетичного відношення до дійсності дозволяє розвинути у них високий художньо-естетичний смак, а також дає можливість зрозуміти сутність суспільно-естетичних ідеалів. Предмети природно-математичного циклу допомагають розкрити перед дітьми красу природи, а предмети гуманітарного циклу показують естетичну картину людських відносин. Художньо-естетичний цикл вводить дітей в чарівний світ мистецтва. Предмети практичного циклу дозволяють проникнути в таємниці краси праці людською тіла, навчають навикам створення, збереження і розвитку цієї краси. Педагогу на уроках важливо затвердити красу розумової праці, ділових відносин, пізнання, взаємодопомоги, спільної діяльності. Великі можливості естетизації життя відкриваються перед школярами в роботі суспільних організацій, в художній самодіяльності; у організації продуктивної і суспільно-корисної праці, у формуванні повсякденних відносин і поведінки.

Немало естетичних вражень може дати і дає навчальна діяльність. У математиці, наприклад, нерідко говорять: „Красиве, витончене рішення або доказ”, розуміючи під цим їх простоту, в основі якої лежить вища доцільність, гармонія. Є своя естетика в щирих, здорових, людських взаємостосунках між учнями і вчителями, між вихованцями, між старшими і молодшими школярами. Примітивні, черстві нещирі відносини між людьми в сім'ї і школі глибоко ранять особу дитини, залишають слід на все життя. І навпаки, тонкі диференційовані відносини педагога та учня, справедлива вимогливість роблять, устрій дитячого життя школою виховання у душі високої естетики і моралі. У побут дитячого життя важливо вводити елементи естетичного оформлення найближчого оточення і побуту.

Важливо пробудити у школярів прагнення затверджувати красу в школі, в дома, усюди, де вони проводять свій час, займаються справою або відпочи-

вають. Дітей слід ширше привертати до того, щоб вони створювали естетичне оточення в школі, класі, у квартирі.

В процесі навчання малюванню діти засвоюють способи відокремлення форми із загального вигляду предмета, визначають її властивості, зіставляють з найбільш відповідною геометричною фігурою, варіюють її при зміні пропорцій і положень предмету. Все це приводить до правильнішого зображення предмету, до виникнення у дитини художнього образу, до розвитку творчої уяви, адже дитина повинна багато що змінювати під впливом творчого задуму.

В цілому розвиток іде від сприйняття простих звуків до активнішого усвідомлення прекрасних музичних поєднань, від фарб і форм до нюансів колірної гами, різноманітності форм. Сенсорне виховання – невід’ємна частина розумового і естетичного виховання. Отже, значення об’єктивної основи в естетичному сприйнятті визначаються як віковими особливостями дитини, що прагне до звуків, фарб, форм, так і природою самих естетичних явищ, в яких прекрасне виступає як єдність змісту і форми.

Розвиток сенсорних здібностей – основа для розвитку сприйняття художнього образу. Це вже складний процес, бо відомо, що під змістом мистецтва розуміється віддзеркалення в художніх образах найбільш характерних, типових явищ життя. Кожен вид мистецтва має у своєму розпорядженні свій арсенал засобів, які виступають завжди в комплексі. Ось чому так важливо підкреслити цілісність художнього сприйняття. Слухаючи колискову пісню, дитина сприймає загальний спокійний ліричний її настрій, в неї виникають життєві асоціації. Але прослухавши один-другий раз, дитина здатна виділяти її неквапливий темп, тихе звучання та виразні інтонації. Так цілісне сприйняття припускає і деяку диференціацію окремих засобів виразності.

Отже, зустріч з прекрасним в житті і в мистецтві викликає у дітей естетичне відчуття. Це відчуття ніколи не може бути безпредметним і беззмістовним, впливаючи на відчуття і викликаючи їх, прекрасне народжує думки, формує інтереси. В процесі естетичного сприйняття дитина робить свої перші узагальнення. У неї виникають порівняння, асоціації. Бажання взнати, про що

розказує картинна, музика, примушує дітей придивлятися до звучання музики і віршів.

Поступово сприймаючи звуки в різних поєднаннях, риму у віршах, лінії, фарби і форми в картинах, вибираючи різноманітні відчуття від краси природи, дитина привчається вловлювати деякі залежності засобів художньої виразності щодо змісту твору. Так, наприклад, вона відзначає, що веселі, танцювальні мелодії найчастіше відповідає швидший темп, гучне звучання; що в казці зустрічаються красиві, виразні слова і кілька разів повторюються один і той же мовний прийом („...і покотився колобок далі”); що в картині, яка передає образ дрімучого лісу, переважають темні фарби і т. д.

Діти починають розуміти певний зв'язок навколишньої дійсності з мистецтвом, що відображає його. Для них це вже відкриття, радісне і незвичайне, прослуховуючи пісню, казку, подивившись на картину, вони жваво згадують, що і з ними траплялися подібні події, вони бачили або чули це в реальному житті.

Образотворче мистецтво, музика, література, так само, як і явища природи, предмети, що оточують дитину, викликають різноманітні і цікаві вислови, якщо до цього спонукає дитину дорослий. Зміст цих висловів пов'язаний з тими враженнями, які викликають зустріч з прекрасними явищами, доступними розумінню і відчуттям дитини. Ці перші умовиводи торкаються красивого в природі, в побуті. Вони можуть містити оцінку вчинків, поведінки однолітків.

Діти відзначають і засоби виразності в музиці, в поетичних творах, і засоби образотворчого мистецтва в картинах, в скульптурі, в художній іграшці. Вони схильні цікавитись змістом пісні, картини і можуть стисло його висловити. Вони можуть оцінити якість виконання пісні, малюнка, виразного читання своїх однолітків. Але по перевазі перш за все ними схоплюються найяскравіші, характерні ознаки.

Завдяки взаємодії сприйняття, емоцій, естетичне переживання дитини збагатиться і стане різностороннім. Зароджується художній смак.

Практична діяльність дитини - гра, заняття, виконання певних обов'язків – має важливе значення для її естетичного розвитку і особливе місце в цій

практичній діяльності займає те, що ми можемо назвати художньою діяльністю дитини (спів, малювання, твір, вірш, розповідь, казка і т. д.).

Всі види художньої діяльності виникають в дошкільному віці: сприйнята творів з першими їх оцінками, і виразне їх виконання, і навіть спроби пояснити себе творчо. Справа дорослих – створити всі умови для залучення дитини до різноманітних видів художньої практики.

Всі розуміють, що в своїй зрілій і розвиненій формі мистецтво не може бути засвоєно дитиною. До всіх найдоступніших його форм можна і треба залучити дітей з раннього дитинства. З ранніх років вони повинні входити в її життя. Художня іграшка, казка і приказка, загадка і прислів'я, пісня і інструментальна п'єса, картина і декоративні вироби – з них починається знайомство дитини з мистецтвом. Якими б не були прості ці вироби майстрів – вони вводять дитину в особливий, новий для неї світ художніх переживань.

Мистецтво для дітей – це яскрава сторінка у великому мистецтві, в мистецтві дорослих. Воно підлегле тим же законам, хоча і має свої особливі риси. Але воно також різне за видами і жанрами.

У міру формування різних психічних функцій, інтенсивного розвитку мови, у мисленні виникають і свідомі художні переживання. До трьох років дитина проходить величезний нитях розвитку. Вона оволодіває багатьма рухами, які дають їй відому самостійність, у тому числі і в таких діях, які вимагають тонких і диференційованих рухів, наприклад з олівцем, глиною. За допомогою рук, очей, слуху вона затверджується у всякій, у тому числі і художній, діяльності.

Дитина не байдуже відноситься до оточуючої дійсності, до свого зовнішнього вигляду. Вона віддає перевагу яскравим, красивим іграшкам, починає орієнтуватися в багатьох словах, які допомагають їй в її практичній діяльності. Такі слова, як „музика”, „танець”, „картинка”, викликають вже відповідний настрій, бажання, готовність відповідно діяти.

Всі ці ранні художні прояви могли б не розвиватися, якби не було систематичного і активного керівництва з боку дорослих. У перші роки свого життя дитина освоює дуже багато. Почавши малювати приблизно з 1,5-2 років, дитина

до 3 років проходить підготовчий до зображення період, вона в змозі визнавати в малюнку предмет, називати його. У рухах у неї з'являється навмисність. Особливо це видно, коли дитина довільно намагається повторити рух при ліпленні і малюнку, слідуючи показу дорослого. Це створює можливість починати навчання, що вимагає довільної уваги і дії. У художній діяльності це переважно етап накопичення простих вражень. Діти жадібно вбирають в себе те, що несуть їм звуки і фарби.

Діти вже здатні більш цілеспрямовано вдивлятися в картину, вслухуватися у вірші, казки, музику. Вони привикають до виразного читання, співу, руху. Часто виказують бажання прочитати вірш, заспівати, затанцювати. Дякуючи цьому, а також завдяки формуванню голосового апарату і розвитку слуху діти зацікавленні процесом співу і виразного читання. Вони поступово звикають прислухатися до правильного, чистого співу, виразних інтонацій мови.

У цих умовах мелодійний і поетичний слух дітей краще розвивається. Діти освоюють незвичайний об'єм музично – ритмічних навиків, але завдяки систематичності виховання вони вже звикають прислухатися до музики, коли рухаються. Це сприяє розвитку відчуття ритму. Це відчуття виявляється також в декоративному малюванні – в підборі послідовності узору. Виникають також спроби проявляти самостійність в музично – ігровій діяльності, в ліпленні і малюванні.

Разом з тим наявні навики носять ще нестійкий характер і художні переживання поверхневі. Наступний період охоплює дітей у віці 5-6 років. Дитина вже починає розуміти причини зв'язків між явищами. Вона охоче користується словом для виразу своїх думок, узагальнює багато явищ, у тому числі і художніх.

Художні навики в області малювання, ліплення, співу, виразного читання стають чіткішими. Дякуючи практичним вправам стає тонше і диференційоване художнє сприйняття. Те, що дитина перевіряє в своїй практиці правильності намальованої лінії, відтінок кольору в декоративному зображенні, точність співецької інтонації, виразність інтонацій, що передають питання, здивування, радість, переляк, – все це примушує її пильніше вслуховуватись і вдивлятись.

Збагачення новими враженнями, сприйняття штовхає дитину на впевненість і довірливу діяльність.

Виразніше виявляються в окремих дітей і художні задатки: спостережливість (відчуття кольору і форми в малюванні), мелодійний слух (точний самостійний спів нескладних пісень), відчуття ритму (композиція узорів декоративного малюнка, точний, ритмічний рух).

Природно, що це здійснюється лише при умові, якщо послідовно підводити дітей до виконання різних завдань: розрізняти різні за силою звуки, зіставляти форми, кольори, лінії і т. д.

У 5-6 років можна вже відзначати спроби дітей до самостійності в музичних іграх і танцях, не наслідуючи один одного. З'являється прагнення по своєму виконати роль в сюжетній грі. Деякі діти іноді віддають перевагу якому-небудь одному виду діяльності – спів, гра, танець, слухання музики.

Систематичні заняття дозволяють виразніше судити про наявність художніх здібностей у дітей, про їх індивідуальні особливості, у чому числі і у області музичної сприйнятливості, мелодійного слуху, відчуття ритму, музичної пам'яті. Це дає можливість відповідно направити музичний розвиток дітей. Дитина може самостійно, без допомоги дорослого співати разом з однолітками і одна, якщо пісні їй доступні. Вона схильна вносити вигадку у виконання ролей в музичній грі, в хороводах, придумувати рухи в танцях, висловлюватися про музичні твори і про виконання своїх друзів.

Рівень художнього розвитку дозволяє дітям самим вносити красиве в свій побут (наприклад, прикрашати свій дитячий куточок), реагувати на прекрасні і потворні вчинки (зв'язок естетики і етики!).

Естетичне виховання в школі починається з молодших класів в процесі вивчення мови, доступних літературних творів, а також на уроках співу, малювання і природознавства, основний напрямок цієї роботи зводиться до практичного ознайомлення хлоп'ят з різними видами мистецтва, привчання до їх естетичного сприйняття і простим естетичним думкам. У рішенні вказаної задачі велику роль виконують приклад і художня підготовка самого вчителя. Йому необхідно володіти уміннями красиво писати, виразно і емоційно читати

вірші і розповіді, добре проводити уроки співу, володіти навиками музичного і образотворчого мистецтва. Художня підготовка вчителя і його компетентність в різних видах мистецтва не тільки породжують у дітей внутрішню суперечність між наявними і необхідним рівнем їх естетичного розвитку, але і порушують у них потребу в залученні до мистецької діяльності.

Для виховання художнього сприймання у молодших школярів істотне значення має використання прийому порівняння при вивченні літературних творів, прослуховуванні музики і розгляді картини і спонукати їх до оцінки цих творів, що полягає у з'ясуванні їх переваг і недоліків, постановці простих питань, для з'ясування того, що дітям подобається в тому або іншому творі, яка картина або музична мелодія краща – все це загострює сприймання і спонукає до критичних думок.

У вихованні естетичного сприйнятої молодших школярів необхідно широко використовувати вивчення на пам'ять віршів, пісень, демонстрацій репродукцій з картин художників. Виховна робота щодо розвитку та зміцнення естетичних потреб, прагнення до сприйняття продовжується і в подальших класах, на вищому рівні.

Дуже важливо в старших класах збагатити учнів уявленнями про художні засоби передачі настрою людини, які використовуються в літературі, музиці і образотворчому мистецтві.

У пізнанні художніх засобів зображення дійсності в мистецтві велике значення має осмислення і засвоєння учнями таких понять, як композиція твору, його сюжет, художній образ, епітет, метафора, порівняння, мінор і мажор в музиці та ін. Останніми роками в шкільній практиці з метою розвитку естетичних думок і поглиблення естетичних поглядів широко використовують такий методичний прийом, як обґрунтування та логічне доведення власної позиції щодо прочитаного, побаченого чи почутого твору. У старших класах практикується написання творів, усне і письмове рецензування творів літератури, музики, театральних постановок, кінофільмів і художніх вистав.

Винятково гострою і актуальною в шкільній практиці є проблема формування повноцінних художніх смаків, уміння відрізнити художні вироби,

примітивне ремісничування від справжнього мистецтва. Це особливо відноситься до музики і образотворчого мистецтва, коли часто учасники захоплюються какофонією, відсутністю гармонії і бездумним модернізмом і недооцінюють класику.

Отож, естетичне виховання – важлива частіша становлення особистості і розвитку дитини. Розуміння прекрасного, насолода мистецтвом (як предметами, так і процесом творіння) – без цього не можливо уявити собі всесторонньо розвинену особу, виховання якої – мета педагогічного процесу.

На всіх етапах свого розвитку дитина осягає навколишній світ і з погляду його краси, естетики. Дуже багато що залежить від того, скільки на цьому шляху нададуть їй підтримку дорослі. Учбово-виховні програми дошкільних і шкільних загальноосвітніх установ відводять значне місце предметам, у складі яких дітям пропонується зануритися у світ мистецтва, як споглядаючи, вслуховуючись в твори майстрів, так і створюючи самостійно свої творіння.

Винятково важливою і необхідною, як у сфері освіти, так і в сімейному вихованні, є задача навчити маленьку людину правильно оцінювати предмети мистецтва з погляду їх естетичної і культурної цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання. — К.: ІСДО, 1993. - 218 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка. - К.: Видавничий центр “Академія”, 2001 р.
3. Гадалова І.М. Методика викладання образотворчого мистецтва у початкових класах.
- К.. 1994. - 272 с.
4. Промов Є.С. Природа художньої творчості. - К., 1986. - 237 с.
5. Дитина: програма виховання і навчання дітей шкільного віку / Навчальна програма. Науковий керівник О.В.Проскура. - К.: Освіта, 1993. - 270 с.
6. Ігнатов Є.І. Психологія художньої діяльності дітей. - М., 1959. - 190 с.
7. Кабалєвський Д.В. Як розповісти дітям про мистецтво? - К., 1989. - 190 с.

8. Фіцула М. М. Логіка і методика педагогічних досліджень// Фіцула М. М. Педагогіка. - К.: Академія. - 2000. - С. 29-45.

9. Фурчаренко С. У Методичні характеристики педагогічних досліджень // Вісник АПН України. - 1993. - №1. - С. 11-2.

10. Уланова С.І. Світоглядно-методологічні основи формування музично-естетичної культури // Художня освіта і проблема виховання молоді. Зб. наук, статей. - К.: Міносвіти України, ІЗМН, 1997. - С. 3-11.